

A. Gergely András

A „valóság pedagógiájától” a pedagógia valóságáig

T. Kiss Tamás könyve monográfia. Másként szólva: egytémájú mű a szónak abban a hagyománytartó értelmében, hogy a föltárandó témakör lényegében összes árnyalt kép-elemét úgy építi teljesebb összképbe, hogy sem idői, sem téri értelemben nem hagy hiátusokat, amennyiben ezt a tárgy és a források rendelkezésre álló egységei lehetővé teszik.

Impozáns ívű, széles merítésű áttekintésében szerzőnk a címben jelzett talányos témakör aprólékos rajzát adja, esetenként szinte konok precizitással mutatja be a magyar társadalmi önismeret – vagy mondjunk talán közismeret? – egy jellegzetesnek mondható korszakát (pontosabban inkább két vagy több időszakát), s világítja meg ezeknek szociálpedagógiai, mentalitáshistóriai és szociológiai összefüggéseit. Röviden: az 1960-as évek végétől az 1980-as évek végéig társadalomismereti gyakorlattá vált falukutató táborokról, valóságfeltáró terepkutatásokról olvashatunk, amelyek nem pusztán falujáró „népművelési” kirándulások voltak, hanem a (felnőtt)képzés sajátos színterei sok száz diák, s ennek révén egy egész nemzedék számára.

De miért „Tett-Helyek”, amelyekről itt szó van? Milyen helyek és milyen tettek nyomon követését vállalta T. Kiss, amikor kisöpört irattárak, megszűnő intézmények megmentett dokumentumaiból, egy elhalt (vagy tán csak „elaludt”?) mozgalom nyomában hiánypótló adatgyűjtésre, -fel-

dolgozásra, majd végül összegző műre vállalkozott? Mit találhatott azok körében, akik egykor e falukutató táborok felelős szervezői, elméleti iránymutatói voltak, s mit azoknál, akik akkor még diákként, kezdő kutatóként, tapasztalni éhes fiatalokként járták meg a „népismeret”, társadalomismeret első útvesztőit, vagy szereztek be sokadik meggyőző terepélményüket? S hogyan illesztette mindezt gondolati egységbe, elmondható formába, forrásműnek is alkalmas alapozó opuszba?

Akötet a társadalmi valóságismeret, a hazai valóságkutatás egy több ízben is reflektorfénybe került korszakával indít, amikor írók és publicisták, néprajzosok, jogászok és közgazdászok, orvosok és tanítók kezdtek bele olyan aktuális népismereti forrásanyag fölhalmozásába, amelynek „hasznosításától” azt remélték, hogy erkölcsi példázatul szolgál majd az irányító hatalmaknak, kormányzóknak és kisbírónak, tanfelügyelőnek és „nemzetnevelőnek”, lelkipásztornak és demográfusnak egyaránt. A kiegyezéstől a második világháborúig tartó időszakban, különböző helyszíneken és el-eltérő témaköröket vállalva „kirajzó” társadalomkutató táborok különböző tónusú, esetenként más-más mélységű, de pedagógiai értelemben fölöttébb tanulságos összképet adtak akkoriban az ország népeiről, s e társadalomismeret rangja mindmáig komoly becsben maradt. E közmegbecsülés, és számos húszas-harmincas-negyvenes években megjelent terepkutatás későbbi

újrakegyezése serkentette a hatvanas évek végétől ismét megkezdődő mozgalmat, nemegyszer épp azok részvételével, iránymutató segítségével vagy elméleti és gyakorlati irányításával, akik egykor tagjai, alkotói voltak a mozgalmas vidékjárásnak vagy később a NÉKOSZ-os „valóság pedagógiájának”. Tettek inspirálták a hatvanas-nyolcvanas évek egyetemista korosztályát, hogy tényleges valóságismeretre törekedjen, s a Helyek maradtak befogadókészek, ahol választ remélhettek a kérdezők. E helyek és helyszínek szolgálták anno a népi írók mozgalmának is megdöbbentő információval, letaglózó állapotrajzzal, s váltak ugyancsak kontrasztos „másság” helyszínévé utóbb azok számára is, akik a könyvekből és tanítási órákon kapott társadalomismerettel nem lehettek elégedettek, ezért kíváncsisággal vállalták a tapasztalás kínját és örömeit. E kötetben is ugyanúgy ráláthatunk a magyar társadalmi „mélyvalóság” egyes tereumaira, az ott járó felfedezőkre, és elcsodálkozhatunk „saját indiánjainkon”, akiket éppoly kevésbé ismerünk, mint a csiwavákat vagy kwakiutlokat.

T. Kiss tettekről beszél, amikor a magyar társadalomkutatás évszázados hagyományának rangját vázolja föl, s midőn a félvévszázados rejtett feszültséget körvonalazza: kiknek és milyen társadalomismeretre volt szüksége, kik és miért kerestek új utakat a valóság vonzásában, hogyan és mikor találkozhattak érdemben azokkal a helyekkel, ahol a történeti kontinuitás még honos volt, vagy ahol a szocializmus-kori megalomániás fejlesztési elgondolások épp a hagyomány értékeit számolták föl a leghamarabb. Tevőleges, a megismerésért tenni képes és hajlandó kutatókról, egyetemi hallgatókról, helyi népművelőkről, tanáreberekről, lelkiatyákról és kombájnosokról vagy fóliás kertészekről és tanyai iskolásokról van szó ezekben a tábori ta-

lálkozásokban. No meg tudományos igényű kérdésfeltevésekről és helyi igényű válaszokról, újrakérdezésről és más válaszkokról. Tettek, tenni akarások és helyszínek, helyi színek és tettvágyak egyvelege rejtőzködik e sorok mögött, ahol a fölsorolások, tematikus listák, táborigramok, kutatói aspirációk hordozzák a megismerés vágyát, vagyis annak igényét, hogy a társadalmi valóság megismerése nevelő eszköz legyen azok kezében, akik a teljesebb tudás, az igényesebb belátás vagy a nem evidens történések mögött rejlő titkok megfejtésére merészek. Elkezdődik ez a folyamat akkor, amidőn a társadalomismeret nemcsak hiányos, elavult, hiteltelen immár, de amikor már kénytelen fölbredni a gyanakvás, hogy azért nem lehetnek érvényesek jobbító Tetteink, mert nem ismerjük a Helyek szellemiségét, nincs reális képünk a „genius loci” milyenségéről. A húszas-negyvenes évek falu-, tanya-, város-, lakótelep- és barlanglakás-kutatói nemcsak tapasztalni és megfogalmazni, felkiáltó módban közreadni törekedtek társadalmi tapasztalataikat, hanem hittek is abban, hogy a társadalmi valóság pusztá felmutatása is olyan didaktikai, pedagógiai, mentális hatású lehet, hogy talán megrengeti a magabiztos „mindentudás” bevehetetlen falait, és szolidaritást ébreszthet a megoldást keresők körében. A valóság pedagógiájában hinni azóta is felelős kötelessége a jobbító igényű értelmiségi szereptudatnak, a „Fáklya” példájával fényt, kiutat, megoldást kínálva azoknak, akiknek erre talán már igénye sincsen. T. Kiss e valóságpedagógiai előtörténetről vezetni tábor-kalauzát addig a „rendszerváltás előestéjén” fogant állapotig, mikor már a pedagógia valóságának kellett szembesülnie a kutatások megfogalmazásával, az egyre reménytelenebbé váló valóságismerettel, a növekvő érdektelenséggel, amely az intézményesült önismeret-kutatást körülvette.

A kötet íve tehát a valóságismeret és a megismert valóság közötti támpontok között feszül. Súlypontos fejezetei három egységre, vagy időkörre tagolódnak: elsőként a két világháború közötti falukutatói és társadalomismereti előzményekre, tudománytörténeti örökségre épülő tudástárat veszi szemügyre és ismerteti bőséges forrásanyagra utalva. Erre alapozza, de a történeti és kutatáselméleti cezúra okán (a negyvenes-ötvenes évek hamisvalóság-tanításai közepette „nem lett volna szükség” szociológiai önismeretre...) ettől el is különíti a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek végéig ívelő korszak megrajzolását a második nagyobb blokkban. A harmadik korszak napjaink reflexiója e korábbi kettőre, részint már a szerző attitűdjéből, szakmai életútjából és korábbi publikációiból vagy tevékenységeiből is fakadó okok alapján. A három történelmi pillér közötti időszakban ugyanakkor kénytelen például „átlépni” a negyvenes-hatvanas évek településkutatói és honismereti szakaszát, amelyből szinte teljes mértékben hiányzott a formális statisztikai-demográfiai vagy sematizált strukturaleírást meghaladni képes közismereti forrásanyag. Hiányoztak a szervezett kutatások, s annak megvallása is, hogy nem tudjuk, amit tudnunk kéne: miként áll a helyzet a faluban és a rurális társadalomban, s milyen tettekre volna szükség azokon kívül, amelyeket az osztályideológia előír.

Ismét csak a tettek és a helyek! Ahogy a kötet vége, az „együttes élmény” igénye és ez igény ellehetetlenülése szinte előre jelzi a tettek, a cselekvés, a segítség reménytelenségét, úgy a „mozgalmi” cél, a valóság-megismerés vágya is egyre okafogyottabbá válik. A kilencvenes évek-

től lényegében megszűnnek a kutatótáborok, elmarad a támogatás a társadalomismereti tudásterületek fejlesztése terén, elhalnak önismereti kurzusok, elnéptelenednek a népfőiskolák, relativizálódik a helyek értéke és a tettek tartalma. Új korszak indul a rendszerváltó évekkel, ahol a szerző már abbahagyja áttekintését. De hogy célja és normái, értékelő gesztusa és felelős vállalása miként hat vissza a valóságismeret és a társadalmi terepismeret oktatásának egészére, erről még ő maga vall záró bekezdéseiben: „Az 1970-es és az 1980-as évek különféle elnevezésű táborainak vitathatatlan érdemei között szükséges számon tartani, hogy valamennyi jelentős szerepet vállalt az új értelmiségi elit kialakításában, amely a rendszerváltás időszakában (1989/90) meghatározó, azt követően pedig különféle területeken fontos szerepet töltött be.”

T. Kiss Tamás nem először fog monografikus műbe, s jól ismeri ennek játékszabályait, formanyelvét, kötöttségeit. Amit e munkájában összeállított, azt nem tette meg más, s emiatt akkor is alapművet alkotott, ha az utókor (talán más források ismeretében, más aspektusból vagy más horizont felvázolásával) majd kiegészítéseket fűz hozzá. Tanítani, tudni, kételkedni és kérdezni egyaránt fontos maradt azoknak, akik helyek és tettek összefüggései között keresik a válaszokat és újabb kérdéseket. Tudomány és társadalom, társadalomtudomány és tudástársadalom nem csupán szójátékok elemei, hanem a változó világ reflexív felfogásának eszközei. Legalábbis addig, amíg a tettek és a helyek különbségei még a valósághoz viszonyulás embernevelő hatásához tartoznak.

(T. Kiss Tamás: Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató táborai Magyarországon a 20. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007)